

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 1(89)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 1(89)

ISSN: 2663-7650

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

PHILOSOPHY OF CULTURE

УДК 130.2:172:316:378.4

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(89).2021.35-45

СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ (ПІД ЧАС КАРАНТИНУ COVID-19 В УКРАЇНІ)

М. М. Рогожа*

Здійснено аналіз зумовлених пандемією та новими соціальними викликами соціально-ціннісних та морально-етичних проблем, зокрема професійного спілкування і дистанційного навчання в університеті під час пандемії COVID-19 і карантину.

Технічні фактори (відсутність безперервного Інтернет сполучення, комфортного місця для навчання, утрудненість доступу до індивідуальних якісних гаджетів тощо) є свідченням соціальної нерівності та соціальної несправедливості, загострених в умовах карантину та зумовлених рівнем доходів людей та місцем локації (в мешканців великих міст практично відсутня проблема доступу до Інтернету, на відміну від мешканців невеликих міст та проживаючих у сільській місцевості).

Звернуто увагу, що дистанційне навчання редукує особистісний компонент взаємодії викладача зі студентами, сприяючи багатьом негативним моментам у спілкуванні та навчальній діяльності при взаємодії "викладач-студент". У статті визначено, що дистанційна освіта зменшує традиційний для університету особистий компонент спілкування викладача зі студентом як неминучий елемент морального виховання при інкультурації та соціалізації особистості. Чорний екран із вимкненою камерою і мікрофоном сприймається студентом як прояв академічної свободи і незалежності від "електронного синоптикуму" (З. Бауман), але він також звільняє його від відповідальності за інтелектуальну діяльність в аудиторії та не розвиває креативність і належні професійні якості у спілкуванні з викладачем та іншими студентами. Відсутність самодисципліни студента та його / її нездатність організувати особистий навчальний процес за допомогою самопримусу призводять до збільшення розриву між найкращими та найгіршими учнями. Нестача самодисципліни здобувача вищої освіти веде до збільшення розриву між сильними і слабкими студентами, коли мова йде про їхні вольові якості, відповідальність та звернення

* Доктор філософських наук, професор
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)
mrogozha@ukr.net

уваги на феномен обов'язку в соціальному бутті, що не сприяє належній соціалізації та інкультурації молоді та ін. Проте указані проблеми стають на заваді отриманню якісної освіти, що становить значний суспільний ризик для українського суспільства.

Ключові слова: COVID-19, суспільні виклики, інкультурація, соціалізація, соціальна справедливість, професійне спілкування, самодисципліна, "цифрова" нерівність, символічне виробництво та обмін.

SOCIAL CHALLENGES AND ETHICAL PROBLEMS OF DISTANCE EDUCATION AT THE UNIVERSITY (DURING COVID-19 QUARANTINE IN UKRAINE)

M. M. Rohozha

The paper deals with the ethical analysis of the COVID-19 quarantine university distance education. The paper pays main attention to the Ukrainian context of COVID-19 quarantine university distance education. Main research approach to achieve the paper objectives is the comprehension of morality as the social phenomenon and its understanding as the way of personal self-realization. Technical circumstances (absence of uninterrupted internet connection, difficulties with the access to personal quality gadgets and comfortable working place) are the evidence of social inequality and social injustice, which are sharpened in the quarantine conditions and caused by the level of incomes of persons and the place of their living (in cities the problem with qualitative Internet connection is absent while in towns and countryside population faces that problem permanently). The paper defines that the distance education reduces traditional for the university extracurricular personal component of teacher student communication as the inevitable element of moral education. A black screen with the switch off camera and microphone is comprehended by a student as the element of academic freedom and independence from "electronic sinopticum" (Z. Bauman), but also it frees him/ her from the responsibility for classroom intellectual activity and co-creativity with teacher and other students. Also, challenges are connected with the ability of students to maintain the new forms of activities, where ability for self-organization and mobilization for study at home become crucial. Lack of student's self-discipline and his / her inability to organize personal educational process with the help of self-compulsion lead to the increasing gap between the best and the worst students. The paper raises the question of justice in pandemic situation, when it is impossible to provide equal access to quality education at all levels of educational process. Such situation will produce obstacles for future job fair equality of opportunities.

Key words: COVID-19, Social Challenges, Inculturation, Socialization, Social Justice, Professional Communication, Self-Discipline, "Digital" Inequality, Symbolic Production and Exchange.

Постановка проблеми. Традиційно філософське осмислення певних соціальних явищ і процесів потребувало часового дистанціювання від них, що увиразнювало їхні контури і зміст, дозволяло відстежити загальну динаміку і розгледіти нюанси розвитку та соціальних наслідків. Сьогодні ми все частіше осмислюємо поточні події, вивчаємо явища, так би мовити, тут і зараз. Можна говорити про пришвидшення часу перебігу подій в сучасному світі і необхідність аналізувати проблеми, які потребують негайного вирішення. Пришвидження

темпу життя унеможливає відкладення на майбутнє осмислення тих явищ і процесів, певна ціннісно-нормативна позиція по яким має бути дана невідкладно. До таких, без сумніву, сьогодні можна віднести соціальні та морально-ціннісні виклики, які зумовила пандемія COVID-19, загалом у суспільстві та зокрема у сфері вищої освіти. Осмислення їх необхідне для пошуку адекватних відповідей, прийняття необхідних рішень. Зрозуміло, що перше наближення не дає вичерпних відповідей по проблемі, однак фіксує

больові точки у бутті українського соціуму й задає вектор осмислення перспектив його розвитку при нових викликах. Головними соціальними викликами стали: тимчасовий спад виробництва в багатьох галузях й зростання рівня безробіття (скорочення працівників чи їхні відпустки за власний рахунок), а також відбувається зміна звичок повсякденного життя людей (звички у спілкуванні і ставленні до людських цінностей, фізичному навантаженні та організації дозвілля, їжі).

Аналіз проблем дистанційного навчання в університеті під час карантину COVID-19 в соціально-ціннісній та морально-етичній системі координат з урахуванням реалій повсякденного життя до цього часу здійснено не було. Очевидно, що виклики, з якими стикнулася університетська освіта в Україні під час карантину COVID-19, характерні для всього світу. Адже у 191 країні навесні і влітку освітні заклади були закриті для навчання у форматі "обличчям до обличчя" [1] і переведені у дистанційний формат. Ми не диференціюємо карантин навесні і влітку та восени 2020 р., оскільки власне етичні проблеми, що супроводжують дистанційне навчання, весь цей час гомологічні.

Ступінь наукової розробленості.

Етичні проблеми вищої освіти в умовах карантину набувають свою специфіку, яка тільки починає осмислюватися в наукових дослідженнях. Дана стаття більш глибоко концентрується саме на етичних проблемах, які побіжно були нами окреслені у дослідженні місії університету в сучасному світі [2].

Говорячи про інституційні проблеми, маємо на увазі неготовність більшості університетів (ЗВО) до миттєвої організації дистанційного навчання після оголошення карантину, особливо в умовах локдауну. Як вказала Інна Совсун, готовими виявилися лише ті заклади вищої освіти, в яких наявна

розгалужена мережа філій і де проведення навчальних занять, засідань кафедри та інших заходів онлайн було рутинною практикою до березня 2020 р. [3]. Більшості ж українських університетів знадобився певний період часу, щоб усвідомити масштаб виклику і суцільно переорієнтувати свою роботу, мобілізувати кадровий склад на виконання посадових зобов'язань дистанційно, запропонувати ефективні форми для навчального процесу і методи оцінювання, привести матеріально-технічну базу і програмне забезпечення у відповідність до реалій карантину. Від МОН України особливої допомоги не надходило, хоча дистанційне навчання розпочалося у середині березня 2020 р., рекомендації з'явилися лише у травні того року і стосувалися вони форм контролю в умовах дистанційного навчання – "Рекомендації щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій навчання". А наприкінці червня були вже надіслані "Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах передвищої та вищої освіти", де приділялася увага організаційним, методичним і технологічним питанням змішаного і дистанційного навчання. До того ж часу в багатьох університетах "просто видали накази про організацію дистанційного навчання і відправили викладачів та студентів у вільне плавання, не цікавлячись деталями" [3].

Як вказують фахівці центру CEDOS в аналітичному огляді проблем і наслідків пандемії для галузі освіти, "в Україні наразі (на листопад 2020 р. – М.Р.) не проводилися ґрунтовні дослідження про те, як проходило дистанційне навчання в закладах вищої освіти" [4]. Тому інституційні та педагогічні проблеми ми виокремлювали, виходячи з дискурсу освітян вищої школи, зокрема розгорнутому на майданчику групи "Новини вищої освіти" у мережі

Фейсбук, яка налічує більше 41 тисячі учасників [5].

Метою статті є з'ясування специфічних етичних проблем професійного спілкування і дистанційного навчання в університеті підчас карантину COVID-19.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Серед цілого кластеру проблем виокремимо три, в яких соціально-ціннісна й морально-етична проблематика виразно представлена. Основна увага у статті буде приділена, по-перше, саме українському контексту професійного спілкування і навчання у ЗВО, оскільки він задає ряд специфічних проблем етичного характеру поряд з такими, які можна визначити як універсальні. По-друге, у статті будуть висвітлюватися інституційні і педагогічні аспекти проблем дистанційної освіти в університеті, хоча вони є лише тлом, на якому розглядається власне етичний їх вимір. Але без їх окреслення етичну сторону не можна розглянути об'ємно. Основними дослідницькими підходами для досягнення поставленої мети є, по-перше, осмислення моралі як соціального феномену і, по-друге, розуміння моралі як способу особистісного самоствердження. Ці підходи є не взаємовиключними, а взаємодоповнювальними.

Дискусія і результати. По-перше, йдеться про соціально-ціннісні й морально-етичні проблеми, похідні від впровадження нових форм аудиторної роботи у ЗВО в умовах новітніх соціальних викликів, пов'язаних із пандемією. Спроможність викладача організувати професійне спілкування та ефективну колективну роботу в умовах дистанційного навчання на платформах *Skype, Zoom, Google Meet, Google Classroom, Moodle* і т.п. зумовлює серйозні виклики. (Залишимо за дужками комп'ютерну грамотність викладача і здатність вчитися в швидких темпах "сьогодні на

сьогодні"). Виходимо з того, що викладач є впевненим користувачем освітніх платформ відповідно до своїх потреб в організації аудиторної роботи чи вимог навчального закладу використовувати конкретні інструменти дистанційної освіти та професійного спілкування. Одним із традиційно соціально-ціннісних і морально-етично навантажених питань у вищій школі є питання про міру включення університетського викладача у виховний процес. Дискусії точаться між полюсами, на одному з яких позиція, що викладач повинен фахово викладати свій предмет і об'єктивно оцінювати здобуті студентами знання, а виховання – це прерогатива шкільного вчителя; на іншому – переконання, що викладач повинен бути активним вихователем студентів, розвивати їхні особисті якості через спілкування, власним прикладом. У середовищі психологів, до яких активно долучаються етики, обговорюють проблеми морального виховання у зв'язку з концепцією соціально-емоційного навчання й ролі "емоційного інтелекту". Йдеться про розвиток формування емоційної культури, розвиток у дитини (підлітка, юнацтва) соціальних і емоційних компетентностей [6]. У контексті обговорюваної тут проблематики мова йде про те, що у процесі спілкування викладача зі студентом закладаються такі навички їхньої продуктивної, благотворної взаємодії, що сприяють формуванню емоційної стабільності майбутніх фахівців при професійному спілкуванні, проявам у них співчуття, самодисципліни, самообмеження тощо.

Об'єктивне збільшення частки позааудиторного спілкування викладача зі студентами, що запроваджувалося в останні роки у системі університетської освіти, сприяло такого роду спілкуванню, акцентуючи особистісну складову їхньої взаємодії. Ще Костянтин Дмитрович Ушинський

наголошував: "Вихователь (викладання) є лише одним із засобів виховання) поставлений обличчям до обличчя з вихованцями, у самому собі містить всю можливість успіхів вихованця" [7 : 28]. Хоча Ушинський писав про шкільне виховання, освітяни вищої школи пристають на цю позицію. Адже вплив на особистість студента відбувається не у процесі моралізування на професійні теми, а власним прикладом викладача, через наслідування моделей поведінки, ставлення до професії, до інших людей у процесі професійної взаємодії тощо.

Проте в дистанційному навчанні цей особистісний компонент зникає. І справа не лише в тому, що спілкування викладача зі студентами опосередковується гаджетами, і онлайн взаємодія відбувається часто у формах активності, що виключають особистісний компонент в їх емоційно-чуттєвих проявах. Сама суть спілкування як зорового та емоційного контакту нівелюється у чорному моніторі з підписаними іменами і прізвищами, оскільки на лекції (чи іншому занятті) студенти зазвичай присутні із вимкненими відеокамерами і мікрофонами. І якщо фактор вимкненого мікрофону можна прийняти як необхідність – для уникнення додаткових шумів і фону – то вимкнені відеокамери є справді проблемою і для викладача, і для студента.

Для викладача не бачити своєї аудиторії, не вловлювати звуків реакції на сказане є справжнім випробуванням, адже він зник фіксувати візуально студентів та емоційно читати лекцію для кожної аудиторії так, яка саме того вимагає конкретна ситуація. Чорний монітор нівелює традиційні форми контакту. Однак заклик же увімкнути камеру сприймається студентами як примус, що суперечить тому, як розуміється академічна свобода. Академічна свобода як самостійність, незалежність у здобутті освіти і поширенні знань [8 : 2] сприймається в

такому контексті студентами як незалежність від спостереження через відеокамеру гаджета. Нині це дає нові смисли відомому терміну Зігмунта Баумана (Zygmunt Bauman) "електронний синоптикум", спостереження багатьох за багатьма [9 : 94]. Іншими словами, для студента чорний екран із вимкненою камерою і мікрофоном є пасткою ціннісномірних спокус. У нього є відчуття присутності на занятті, але вимкнена камера звільняє від необхідності участі в ньому, тобто від участі у професійному спілкуванні й набутті необхідних вмінь, навичок для його ефективності.

Тому поширена тенденція доєднання до занять підчас ходьби, виконання хатньої роботи, керування автомобілем, а також в робочий час на підробітку. Ситуація, коли бариста варить каву клієнтові, а біля нього відкритий підручник і гаджет, з якого лунає голос викладача, стала буденною "картиною з варіаціями". Про концентрацію уваги, інтелектуальну активність тут не йдеться у принципі.

Треба наголосити, що зоровий, емоційний контакт студента з викладачем в аудиторії створює специфічну атмосферу взаємодії. Відсутність сторонніх подразників об'єктивно зумовлює включення в аудиторну роботу. Загалом це створює особливу атмосферу відповідальності студента за присутність у формі інтелектуальної активності і тягне за собою й своєрідний примус до аудиторної активності – відповідати на поставлені питання, коментувати, самому ставити питання викладачу. Така активація інтелектуальної діяльності є одним із елементів навчального процесу, але це й умова належного ступеня організації професійного спілкування. Присутність студента на занятті із вимкненою камерою під час виконання якоїсь сторонньої для навчання активності не сприяє створенню атмосфери співучасті в інтелектуальному процесі,

а відтак чорний екран звільняє від відповідальності. Цей момент виводить на наступний комплекс соціальних викликів, що у майбутньому спричинять низку проблем для суспільства через проблему низького рівня соціальної відповідальності, зростання нігілізму та цинізму не лише у професійних зносинах та професійному спілкуванні.

По-друге, йдеться про спроможність студентів переорієнтуватися на форми роботи, в яких багато залежить від їхньої здатності самоорганізовуватися, мобілізуватися в домашніх умовах на навчання. У Норберта Еліаса (Norbert Elias) у праці "Про процес цивілізації" вказується, що цивілізація поставала спочатку як зовнішнє дисциплінування особи; згодом закріплене звичкою дисциплінування перетворювалося на самодисциплінування, де стримування афектів і самопримус зумовлювали формування особистості. "Перетворення 'зовнішніх' соціальних обмежень у самообмеження, у більш-менш звичні і автоматичні індивідуальні саморегуляції спонук і афектів – можливі лише для людей, нормально захищених від зовнішніх, фізичних загроз війни або голоду – дедалі частіше відбувається на Заході у широких масах населення" [10: 383]. Як пояснює Еніо Пассіані (Enio Passiani), "індивідуальний контроль схильностей і пристрастей покладається на допомогу обмежень, створених суспільними інституціями, і залежить від міри соціалізації індивіда – Еліас би сказав, що він залежить від рівня цивілізації" [11: 111].

Для даного розгляду важливо, що навичка самодисциплінування, розвинена у процесі соціалізації, організує особу, зокрема сприяє включеності студента в аудиторну роботу в дистанційному навчанні. Навпаки, нестача самодисципліни означає, що студенти часто потрапляють на заняття, не виконують вчасно самостійні/домашні роботи

саме через свою неорганізованість. І за останній рік частка таких студентів збільшилася, як видається, через більшу залежність онлайн навчання від примусу.

У згадуваній вище групі "Новини вищої освіти" [5] активно обговорювалася проблема зникнення студентів-"середнячків", які у докарантинні часи складали кістяк аудиторії. Дистанційна освіта, актуалізуючи самодисципліну і похідну від неї спроможність організовувати своє навчання, різко поділила студентів на "відмінників", які виконують завдання вчасно і працюють в онлайн форматі, і "двієчників", які не можуть відбутися в онлайн форматі і виконати вчасно самостійні/ домашні завдання. Слід зазначити, що неорганізованість є лише однією з причин відставання студентів в умовах дистанційного навчання. Багато хто з них просто не має відповідних умов для навчання. І це окремий комплекс викликів, можливо найбільш соціально місткий з-поміж наведених.

Відтак, по-третє, соціально-ціннісні й морально-етичні проблеми породжені численними технічними перепонами освітнього процесу. Ці перепони можна, у свою чергу, виокремити у три групи.

(1). Відсутність безперервного Інтернет-покриття характерна для більшості території країни за винятком столиці і ряду великих міст. А онлайн заняття вимагають саме безперервного Інтернет-сполучення. У містечках і селах, де покриття широкосмугового швидкісного Інтернету відсутнє, а мобільний зв'язок нестабільний, якість мобільного Інтернету не дозволяє повноцінно брати участь в онлайн-заняттях. Але це проблема якості наявного зв'язку. А для значної частини нашої країни проблемою є сама наявність зв'язку. Як засвідчила практика, у сільській місцевості весняна негода не лише переривала Інтернет на декілька днів, але й

знеструмлювала населені пункти. Часто студенти писали викладачам у листах, що вчасно не могли надіслати самостійні роботи через відсутність будь-якого Інтернет-зв'язку.

(2). В онлайн навчанні великого значення набувають умови навчання – спокійне місце, де викладач і студенти можуть повноцінно віддаватися навчальному процесу. У приватних розмовах студенти неодноразово говорили, що не вмикають відеокамеру тому, що знаходяться у приміщенні не самі. З цієї ж причини вони не беруть участь в обговореннях. Але виникає питання про можливість сприймати і засвоювати матеріал в таких умовах. У докарантинному світі ми навіть не замислювалися, що ця висхідна умова – спокій навчального процесу – стане для чималої кількості людей недосяжною розкішшю. Житлові умови часто не дають можливості сконцентруватися на сприйнятті матеріалу на онлайн заняттях. Ніколи раніше не передбачалося, що учасники освітнього процесу в якості умови повинні мати повноцінне робоче місце не в аудиторії /бібліотеці/ читальному залі, а вдома, де їм не будуть заважати/ відволікати від онлайн навчання сторонні до цього процесу люди – батьки, молодші брати і сестри, сусіди по кімнаті тощо. Весною і влітку студенти намагалися долучатися до занять на відкритому повітрі, де немає сторонніх подразників, але, як уже зазначалося, якість мобільного інтернету зазвичай залишає бажати кращого навіть у столиці, тим більше за її межами – потужностей зв'язку не вистачає для безперебійного онлайн-сполучення.

(3). Проблема становить доступність гаджетів. Матеріальний стан населення сьогодні такий, що не у всіх студентів на момент введення карантину був персональний гаджет, який би вони не ділили з іншими членами родини. Як засвідчило нерепрезентативне опитування освітнього омбудсмена серед школярів [4], що до певної міри

підтверджується і досвідом дистанційного навчання в університеті, більшість здобувачів освіти використовують під час навчання мобільні телефони. Однак з телефону значно ускладнюється сприйняття презентацій і використання дошки, і не всі завдання можна якісно виконати на ньому. Утруднений доступ до ноутбуків та персональних комп'ютерів позбавляє можливості студентів якісно виконувати завдання.

Колись Георг Зіммель (Georg Simmel) зазначав, що реальний стан суспільства визначається за рівнем найменш розвинених його верств: "Те, в чому сходиться велика кількість людей, має бути, взагалі адекватним... рівню того із них, хто стоїть на найнижчій сходинці" [18: 394]. В етичному дискурсі окреслені проблеми прямо стосуються соціальної справедливості, як вона була сформульована Джоном Ролзом (John Rawls) у "Теорії справедливості". Зокрема, йдеться про його другий принцип справедливості, що вказує: "Соціальні й економічні нерівності мають бути влаштовані так, щоб: (а) від них можна було розумно очікувати переваг для всіх, і (б) доступ до посад був би відкритим для всіх" [12: 66]. Інколи ці два пункти другого принципу розглядають як два окремі принципи, де принцип 2 (а) називають "принципом розрізнення", а 2 (б) – "чесною рівністю можливостей". За Ролзом, принцип розрізнення передбачає, що нерівності у соціальних позиціях, соціальних та економічних благах прийнятні лише тоді, коли працюють для найбільшої вигоди тих, хто знаходиться у найменш вигідному становищі. Це означає, що для того, щоб нерівність була справедливою, вона має витікати з покращення найменш вигідного становища порівняно з тим, яке було б без цієї нерівності, тобто за умови рівного розподілу. Йдеться про те, що особи,

що знаходяться в найкращому становищі, не можуть виправдати свою вигідну позицію, якщо вона встановлена за рахунок інших.

У контексті розглядуваної у даній статті проблематики, принцип 2 (а) важливий як умова можливості принципу 2 (б). За Ролзом, розподіл обмежених ресурсів має бути влаштований так, щоб позитивно впливати на найзнедоленіших: "Соціальні і економічні нерівності мають бути влаштовані так, щоб вони були до найбільшої очікуваної вигоди найменш успішних" [12: 84]. Принцип 2 (б) вимагає такого облаштування суспільного життя, за якого всі могли би мати можливості розвивати свої таланти і здібності, чесно досягати різних соціальних позицій, зокрема й тих, що пов'язані з більшим багатством чи владою. Усякі порухи щодо справедливості можна починати із забезпечення висхідної чесної рівності можливостей, яка задається, зокрема, системою освіти. Як вказує М. Вікторія Коста (M. Victoria Costa), для Дж. Ролза важливо, що заклади освіти можуть і повинні відігравати важливу роль у врівноваженні відмінностей, до певної міри зменшуючи нерівність соціальних можливостей: "Кожен громадянин повинен мати однакові юридичні права для того, щоб отримати бажану роботу, посаду у владі, а також освіту і навчання, необхідні для того, щоб посісти таку роботу і посади" [13: 244].

Як раз окреслені вище три групи технічних проблем (1–3) в контексті дистанційного навчання унеможливають чесну рівність можливостей здобувачів освіти. Відсутність якісного Інтернет-зв'язку, гаджетів і умов навчання як перепони для отримання знань у період дистанційного навчання, виводять на по-новому представлену "цифрову" нерівність, над подоланням якої працювала ООН ще п'ятнадцять років тому [14]. Якщо тоді йшлося про доступ

до Інтернету і наявність гаджетів взагалі, то сьогодні ці вимоги очевидно підвищено. Але проблема залишається і є очевидною соціальною несправедливістю – особи з низькими соціально-економічними оживостями мають менше шансів отримати доступ до високошвидкісного Інтернету, персональних гаджетів, на яких можна виконувати всі завдання навчального процесу у комфортному для навчання середовищі, у власній кімнаті, на облаштованому робочому місці. Тому наше суспільство зіштовхнулося із вагомим соціальним викликом, актуалізованим пандемією.

Соціальною несправедливістю в сучасному суспільстві є відсутність покращень у найнужденніших (принцип 2 (а)). Коментуючи Ролза, Віл Кімліка (Will Kymlicka) вказує, що "для індивіда чесно мати нерівний розподіл соціальних благ, якщо ці нерівності зароблені і заслужені індивідом, тобто коли вони є продуктом дій і вибору індивіда. Але несправедливо для індивідів бути знедоленими чи привілейованими через довільні і незаслужені відмінності у соціальних обставинах" [15: 58]. Це твердження Кімліки явно характеризує становище, в якому опинилася частина студентів під час дистанційного навчання у карантин COVID-19. Крістофер Лорі (Christopher Lowry), коментуючи ролзівський принцип чесної рівності можливостей (принцип 2 (б)) з огляду на свободу доступу до посад (принципу 2 (а)), зазначає, що змагання за кар'єри починається з періоду навчання, тому можливості, які дає освіта, Лорі називає "професійними свободами": "Чесна рівність можливостей має на меті упевнити, що цінність професійних свобод не залежить від таких факторів, як гендер, раса, багатство батьків тощо" [16: 171–172]. Необхідно зазначити, що всі ці три групи технічних проблем (1–3) характерні для всіх учасників освітнього процесу –

вони спіткають не лише студентів, а й викладачів. У випадку з викладачами незабезпечені "професійні свободи" заважають професійній і часто особистісній самореалізації їх як фахівців. Утруднений доступ до гаджетів, якісного інтернет-сполучення, відсутність вдома обладнаного місця для роботи ускладнює працю викладача, не дозволяє йому повною мірою професійно самореалізуватися, що звісно відбивається на якості навчального процесу.

Але у цій соціальній проблемі є ще один аспект, а саме: гендерний вимір. На багатьох освітніх програмах університету переважну більшість викладачів становлять жінки, у яких підчас карантину ускладнилися побутові обставини. І це по-новому гостро ставить питання про гендерну справедливість [14]. Власні малолітні діти, які також навчаються дистанційно, хатня робота, яка в багатьох родинях лежить на жінці і яку вона виконує, постійно знаходячись вдома – це рутинна приватного життя, яка стає умовою можливості віддаленої праці. Онлайн заняття на карантині розмивають межу між приватною і публічною сферою. У Ганни Арендт (Hannah Arendt) є зображення давнього грека, який з рутини і мороку домогосподарства виходив у сьйво сцени громадянського життя [17]. Сьогодні для жінки-викладача в Україні вихід у "сьйво" університетської аудиторії із "тіні домогосподарства" за дистанційного навчання надзвичайно утруднено. Діти, кухня і гаджети з онлайн-сполученням – це побут як реальність, в якій опинилася велика кількість викладачів-жінок підчас карантину.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні очевидно, що сучасний соціум не був готовий до запровадження карантину через пандемію COVID-19 як в Україні, так й інших країнах світу. В різних

країнах на такі виклики громадянське суспільство реагувало по-різному.

Для вищої освіти стикання з пандемією та карантинном втілювалося у дистанційне навчання, оголивши низку соціальних проблем. І якщо в Україні до осені 2020 р. матеріально-технічне забезпечення навчального процесу було покращено мірою можливостей родин забезпечити його учасників відповідними умовами для професійного спілкування і навчання, а МОН України надало методичний супровід освітньому процесу, то виявлені соціально-ціннісні та морально-етичні проблеми не можна вирішити так швидко. Вони показують особистісні та соціально навантажені виклики і їхнє вирішення можливе через належне осмислення причин їх виникнення і бажання виправлятися самим і виправляти ситуацію на краще з боку не лише освітянського середовища.

Соціальна несправедливість та загалом морально-етичні проблеми аудиторного і позааудиторного професійного спілкування викладача і студента, спроможність самопримусу і мотивація до самоорганізації у зв'язку із дистанційним навчанням в Україні – це лише перше окреслення проблем, вирішення ще чекає рішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. COVID 19. Education Response. Preparing the reopening of schools. Resource Paper. 5 May 2020. – UNESCO, 2020. 29 p. Mode of assess: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1> (Last accessed: 21.03.2021)
2. Курбатов С. В., Рогожа М. М. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти) (Частина II). *Філософія освіти. Philosophy of Education: науковий журнал*. 2020. № 1 (26) / Ін-т вищої освіти НАПН України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, 2020. С. 113 – 130.
3. Совсун І. Про дистанційну освіту у вишах. ZN.UA. 15 квітня 2020. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/obirayuchi->

distanciynе-navchannya-mi-ne-povinni-obirati-mizh-dostupnistyu-i-yakistyu-344794_.html (дата звернення: 21.03.2021)

4. Когут І., Назаренко Ю., Сирбу О. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. Аналітичний центр CEDOS CEDOS. 26 листопада 2020. Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronaviruss-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii> (дата звернення: 21.03.2021)

5. Новини вищої освіти [Назва з екрану]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/284339708674108> (дата звернення: 21.03.2021)

6. Апресян Р. Г. Концепция социально-эмоционального обучения и задачи морального воспитания. *Вопросы психологии*. 2019. №1. С. 29–39.

7. Ушинский К. Д. О пользе педагогической литературы. Собрание сочинений в 11 т. Т. 2. Москва, Ленинград: Изд-во АПН, 1948. С. 15–41.

8. Етичний кодекс університетської спільноти. Ухвалений на Конференції трудового колективу Київського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 2 від 27.12.2017 року. Київ: КНУ, 2018. 12 с.

9. Бауман З. Текучая современность; пер. с англ. под ред. Б. В. Асочакова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 240 с.

10. Elias, N. The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations; ed. by T. Dunning, J. Goudsblom, St. Mennell. Blackwell Publishing, 2000. 567 p.

11. Passiani E. Durkheim and Norbert Elias. *Norbert Elias and Social Theory*. Ed. By Fr. DéT.S. Landini. New York: Palgrave Macmillan, 2013. P. 109–125.

12. Ролз Дж. Теория справедливости; [пер. с англ. В. В. Целищева]. Изд. 2-е. Москва: Издательство ЛКИ, 2010. 536 с.

13. Costa, M.V. The Indeterminacy of Rawls's Principles for Gender Justice. *John Rawls. Debating the Major Questions*. Ed. By J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. Oxford University Press, 2020. P. 237–248.

14. К обществам знания: Всемирный Доклад ЮНЕСКО. Париж: ЮНЕСКО, 2005. 239 с.

15. Kymlicka, W. Contemporary Political Philosophy. An Introduction. 2nd edition. Oxford University Press, 2002. 497 p.

16. Lowry, Ch. Sen's Capability Critique. *John Rawls. Debating the Major Questions*.

Ed. By J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. Oxford University Press, 2020. P. 170–182.

17. Арндт Г. Становище людини; пер. з англ. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1999. 254 с.

18. Зиммель Г. Социальная дифференциация: Социологические и психологические исследования; [пер. с нем.; Н. Н. Вокач, И. А. Ильин]. *Зиммель Г. Избранное*. Том 2. Созерцание жизни; [отв. ред. Л. Т. Мильская; сост. С. Я. Левит, Л. В. Скворцов]. Москва: Юрист, 1996. С. 301–465.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. COVID 19. Education Response. Preparing the reopening of schools. Resource Paper. 5 May 2020. UNESCO, 2020. 29 p. Mode of access: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1> (Last accessed: 21.03.2021)

2. Kurbatov, S.V., Rohozha, M. (2020). Misija universytetu v zahidnojevropejs'kij kul'turi (etychni ta sociologichni aspekty) (Chastyna II) [Mission of the University in Western European Culture (Ethical and Sociological Aspects) Part 2] *Філософія освіти. Philosophy of Education: науковий журнал*, 1 (26), 113–130 (in Ukrainian).

3. Sovsun, I. Pro dystancijnu osvitu u vyshah [On distance education at universities]. ZN.UA. 15 April 2020. Mode of access: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/obirayuchi-distanciynе-navchannya-mi-ne-povinni-obirati-mizh-dostupnistyu-i-yakistyu-344794_.html (Last accessed: 21.03.2021) (in Ukrainian).

4. Kogut, I., Nazarenko, Ju., Syrбу, O. Koronavirus ta osvita: analiz problem i naslidkiv pandemii' [Coronavirus and education: analysis of problems and effects of pandemic]. Аналітичний центр CEDOS [Analytical center CEDOS]. 26 November 2020. Mode of access: <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronaviruss-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii> (Last accessed: 21.03.2021) (in Ukrainian).

5. Novyny vyshhoi' osvity [Higher education news]. Mode of access: <https://www.facebook.com/groups/284339708674108>

08674108 (Last accessed: 21.03.2021) (in Ukrainian).

6. Apressyan, R. G. (2019). Konceptcija social'no-jemocional'nogo obuchenija i zadachi moral'nogo vospitanija [Conception of social and emotional education and objectives of moral breeding]. *Voprosy psihologii* [Questions of Psychology], 1, 29–39 (in Ukrainian).

7. Ushinskij, K. D. (1948). O pol'ze pedagogicheskoy literatury [On the benefit of pedagogic literature]. *Sobranie sochinenij v 11 t.* [Collected works in 11 volumes]. T.2. Moskva–Lenigrad: Izd-vo APN (in Russian).

8. Etychnyj kodeks universytets'koi spil'noty. Uhvalenyj na Konferencii' trudovogo kolektyvu Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, protokol № 2 vid 27.12.2017 roku (2018). [Code of Ethics for University Community. Accepted at the Taras Shevchenko National University of Kyiv labor collective, minutes № 2, 27.12.2017]. Kyiv: KNU (in Ukrainian).

9. Bauman, Z. (2008). Tekuchaja sovremennost' [Liquid Modernity]. Sankt-Peterburg: Pityer (in Russian).

10. Elias, N. (2020). The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations; ed. by T. Dunning, J. Goudsblom, St. Mennell. Blackwell Publishing.

11. Passiani, E. (2013). Durkheim and Norbert Elias. *Norbert Elias and Social Theory*. Ed. by Fr. DéT.S. Landini. New-York: Palgrave Macmillan.

12. Rawls, J. (2010). Teorija spravedlivosti [A Theory of Justice]. Moskva: Izdatel'stvo LKI (in Russian).

13. Costa, M.V. (2020). The Indeterminacy of Rawls's Principles for Gender Justice. *John Rawls. Debating the Major Questions*. Ed. by J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. Oxford University Press.

14. K obshhestvam znaniya: Vsemirnyj Doklad JuNESKO (2005). [UNESCO report. To the knowledge societies]. Paris: UNESCO (in Russian).

15. Kymlicka, W. (2002). Contemporary Political Philosophy. An Introduction. 2nd edition. Oxford, Oxford: University Press.

16. Lowry, Ch. (2020). Sen's Capability Critique. *John Rawls. Debating the Major Questions*. Ed. by J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. Oxford: Oxford University Press.

17. Arendt, H. (1999). Stanovyshhe ljudyny [The Human Condition]. L'viv, Litopys (in Ukrainian).

18. Simmel, G. (1996). Social'naja differenciacija: Sociologicheskie i psihologicheskie issledovanija [Über soziale Differenzierung]. G. Simmel. *Izbrannoe* [Selected works]. Vol.2. Moskva: Jurist (in Russian).

Receive: March 22, 2021

Accepted: April 23, 2021